

ATROF-MUHIT MUHOFAZASINI TIZIMLI TASHKIL QILISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashtirish jarayonida atrof-muhitga antropogen ta'sir va uning salbiy oqibatlari, tabiatni muhofaza qilishni tizimli tashkil qilishning asosiy yo'nalishlarini tahliliga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Atrof-muhit, ekologiya, muhofaza, ekologik tanazzul, qadriyatlar, ekologik gumanizm

УДК: 504.75: 17 (575.1)

Абдуллаева Насиба Бурановна.

Доктор философских наук., профессор

Национального университета Узбекистана

E-mail: nasiba.abdullayeva.1969@mail.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-141X>

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Аннотация. Данная статья посвящена антропогенному воздействию на окружающую среду в процессе глобализации и его негативным последствиям, анализу основных направлений системной организации охраны природы.

Ключевые слова: Окружающая среда, экология, сохранение природы, экологическая деградация, ценность, экологический гуманизм

UDC: 504.75: 17 (575.1)

Abdullayeva Nasiba Buranovna.

Doctor of Philosophy, Professor

National University of Uzbekistan

E-mail: nasiba.abdullayeva.1969@mail.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-141X>

THE MAIN DIRECTIONS OF THE SYSTEM ORGANIZATION OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Annotation. This article is devoted to the anthropogenic impact on the environment in the process of globalization and its negative consequences, the analysis of the main directions of the systematic organization of nature protection.

Keywords: Environment, ecology, nature conservation, ecological degradation, value, ecological humanism

Kirish. Hozirgi kunda global barqaror xavfsizlikni ta'minlashga mo'ljallangan ekologik siyosatning integratsiyalashuvi, xalqaro ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni insonparvarlashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki har qanday darajada ijtimoiy, iqtisodiy islohotlar va siyosiy o'zgarishlarning pirovard maqsadi ham, inson ehtiyojlarini qondirish va manfaatlarini himoya qilish uchundir. Bu haqda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Konstitutsiyaning 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishda: "Inson manfaatlarini ta'minlash uchun esa, avvalo, odamlar bilan, xalq bilan muloqot qilish, ularning dardu tashvishlari, orzu-niyatlari, hayotiy muammo va ehtiyojlarini yaxshi bilish kerak", [Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. //Xalq so'zi. 2016 yil 8 dekabr.] deb alohida ta'kidlagan edi.

Materiallar va metodlar. Atrof-muhit muhofazasi, ekologik inqirozlarni oldini olish masalasi butun dunyoda dolzarb bo'lib turibdi, sohaga oid ilmiy tadqiqotlar ham ko'payib bormoqda. O'zbekistonda ham tabiatni asrash borasida oshirilayotgan islohotlar, ularning inson va jamiyat manfaatlariga, hayotiga ta'siri masalalarini falsafiy tadqiq etish muhim

ahamiyatga ega. Sohaga oid ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan va bugun ham izlanishlar davom etmoqda. Jumladan, E.S.Xashimova, S.Mamashakirov, S.Sanginova, N.Xakimov, M.N.Abdullayeva, A.K.Berdimuratova, E.M.Izzetova, O.Ata-Mirzayev, M.Ganiyeva, O'.Tilavov ishlarida ekologiya, atrof-muhit himoyasi bilan bog'liq muammolar u yoki bu darajada tahlil etilgan.

MDHda XX asrda V.I.Vernadskiy, E. V.Girusov, F.D.Demidov, V.A.Losev, K.S.Losev, V.V.Mantatov, N.G.Oldak, G.V.Platonov, A.L.Romanovich, A. D.Ursul kabi olimlar ishlari diqqatga sazovor.

Asosiy qism. Ekologik xavfsizlik muammosi milliy va mintaqaviydan chiqib, butun insoniyatning umumiy muammosiga aylandi. Global miqyosda ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning rivojlanishi bilan odamlarning tabiiy resurslarga munosabati dolzarb bo'lib bormoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlarida, jumladan, O'zbekistonda tabiatni muhofaza qilishga oid Qonunchilik rivojlanmoqda va takomillashtirilmogda, genofondni barqaror rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlovchi xalqaro konvensiyalar, bitimlar va hujjatlarga integratsiyalashuv davom etmoqda. O'zbekistonning ekologik xavfsizlik strategiyasi dunyoda xalqlarning an'anaviy tarzda o'rnatilgan umumiy ekologik turmush tarzi, ularning milliy xavfsizlik, suverenitet manfaatlarini hisobga olgan holda insonparvarlik va demokratik tamoyillarga asoslangan yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Bugun ekologik muammolar inson hayotiga jiddiy xavf tug'dirayotganini kuzatishimiz mumkin va achinarlisi shundaki bu muammolar insoniyat tomonidan yuzaga keltirilmoqda. Keyingi yillarda mamlakatimiz ekologik muammolarni bartaraf etish va ularning salbiy oqibatlarini oldini olish bo'yicha ma'lum tajriba to'pladi. Ammo joylardagi vazifalar ko'lami mamlakatimiz va mintaqamizdagi ekologik vaziyatni yaxshilash muammolarini har tomonlama hal etishni, davlat organlari, jamoat birlashmalari, fuqarolik jamiyati institutlari va fuqarolarning ushbu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarini birlashtirishni talab qiladi.

Global ekologik tanazzulning asosiy sababi sifatida nafaqat insoniyatning iqtisodiy o'sishi va iste'mol salohiyatining oshishi, balki tabiatga bo'lgan g'ayriinsoniy munosabat bilan ham izohlanadi. Ekologik inqiroz munosabati bilan insonning yer ekotizimidagi o'rni masalasi ekologlar, faylasuflar, madaniyatshunoslarning diqqat markazida bo'lgan mavzuga aylandi. Texnologiyalarning rivojlanishi, atrof-muhitga antropogen ta'sirining kuchayishi tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish dasturlarini ishlab chiqishni talab qila boshladi. Ushbu muammolarni hal qilish, inson va tabiatning uyg'un rivojlanishi muayyan axloqiy va huquqiy normalarni talab qiladi.

Bugun insonning tabiatga bo'lgan munosabatining axloqiy jihatlari bo'lgan tabiatga muhabbat, uni saqlash, himoya qilishning nazariy asoslariga urg'u berish bilan bog'liq. Tabiatni, ekologiyani asrash tizimli ish olib borishni taqozo etadi.

Birinchidan, milliy qadriyatlarga sof ekologik mazmun beradigan, shu bilan ekologik tarkibdagi tarixiy an'alarimizdan foydalanish zarur, ayniqsa odamlarni tabiatni muhofaza qilishga undaydigan milliy tarbiyaning tarixan shakllangan asoslari ham muhim rol o'ynaydi. Xalqimiz sof ekologik mazmundagi bir qator tarixiy an'alarga ega. Masalan keng mazmundagi "uvol" (isrofgarchilik) tushunchasi yaxshi misoldir. Har qanday moddiy ne'matlardan isrofgarchilik bilan foydalanish, tabiiy resurslarni - yer osti boyliklarini, suvni, yerni, o'simlik va hayvonlarni yo'q qilish jinoyat va gunoh hisoblangan. "uvol" tor ma'noda non, suv, tuzdan tejamkor foydalanishni ifodalaydi, keng ma'noda butun tabiat resurslaridan oqilona foydalanishni aks ettiradi.

Yana biri esa "taganak" deb nomlangan. Ushbu an'anaga ko'ra, tog'larda va tog' etaklarida yashovchilar erta bahorda yig'ilib, ariq va jilg'alar yo'lini shoxlardan, sel oqimlaridan tozalashadi va quritilgan daraxt shoxlarini kesishadi. Bugungi kunda shu kabi an'alarni nafaqat tog' va qishloqlar balki shaharlarda qayta tiklash lozim. To'g'ri shaharda toza ozodalikni ta'minlash, ko'chat ekash, shu kabi ishlar bilan shug'ullanuvchi obodonlashtirish tashkiloti bor, ammo o'zi yashayotgan mahalla tozaligi, obodonligi, dov-daraxtlarni asrashga har birimiz mas'ulligimizni oshirish lozim. Bugun plastik butilkalar, axlatlarni yig'ish tashabbus bilan

chiqayotgan fuqarolarimizni ko'rib har birimiz ularda o'rnak olishimiz kerak, bu har birimizni qo'limizdan keladigan ish, shu orqali tabiatni asrashga hissa qo'shamiz. Axir, tabiat va inson bir-biri bilan chambarchas bog'liq, inson o'simlik va hayvonot dunyosisiz yashay olmaydi, tabiat nafaqat odamlar uchun yaratilgan, balki uni jamiyatdan tashqarida umuminsoniy qadriyat sifatida hurmat qilish kerak.

Ikkinchidan, iste'molchilik psixologiyasining ustunligi, bugungi kunda ekologiya tafakkurining yo'q qilinishi ekologik ta'lim va tarbiyaga beparvolik bilan bog'liq. Aholining ekologik ongining yuzakiligi ekologik ta'lim tizimining samarali va samarali emasligidadir. Hamma ham ekologik muammolarni tushunmaydi, chunki ko'pchilik ekologiya haqida ma'lumotni ommaviy axborot vositalaridan yoki atrof-muhitdan eshitgan narsalaridan oladi. Shuning uchun ekologik bilim va ta'limni muntazam ravishda tashkil etish taqozo etiladi va bu axloq darajasi bilan bog'liq. Demak, etika fani dasturlarida alohida mavzular kiritilish lozim. Insonda tabiatga muhabbat uyg'onmaguncha, u tabiatga vaqtincha iqtisodiy, moddiy manfaatlarni afzal ko'radigan iste'molchi bilan munosabatda bo'ladi: atrof-muhit ifloslangan bo'lsa ham, odamlar zaharli chiqindilardan kasal bo'lib qolishadi, fabrikalar, ustaxonalar yoki firmalar egalari tabiatni zaharlashda davom etadilar. Tabiat ajralmas tizim sifatida o'ziga nisbatan oqilona munosabatni talab qiladi. Faqat tabiat bilan uyg'unlikda yashash, uning qonunlariga muvofiq ishlash, inson va tabiatning dialektik birligi kelajakdagi rivojlanishni ta'minlashi mumkin.

Uchinchidan, ta'lim tizimida maktabgacha ta'lim tizimida jonli burchaklar tashkil qilish, bolalarga axlatni maxsus idishlarga tashlash, jonivorlarga rahm-shafqatli munosabatda bo'lishni singdirish va o'rgatib borish zarur. Maktabda tabiatshunoslik, biologiya darslarida maxsus mavzular kiritish, bolalarni tabiat qo'yniga, hayvonot bog'lari, botanika bog'lariga sayohat uyutirish va maktab atrofini tozalash, plastik butilkalarni yig'ish bilan bog'liq tadbirlar tashkil qilish, oliy ta'limda atrof-muhit muhofazasiga oid maqolalar tanlovi, uysiz jonivorlar saqlanadigan joylarga tashrif buyurish, ularga ko'maklashish, an'anaviy tarzda oliy o'quv yurtlari atrofini tozalash shanbaliklari o'tkazish lozim.

To'rtinchidan, davlat va nodavlat tashkilotlari jumladan, ekopartiyalar ham bevosita amaliy ishlarga o'tish, nodavlat tashkilotlar faoliyatini matbuotda keng yoritish va OAVda ham ekologiya, atrof muhitni asrashga oid ko'rsatuv, bloglar, eshittirishlarni ko'paytirish lozim.

Beshinchidan, inson ekologik faoliyatida tadrijiy o'zgarishlarni gumanizm tamoyillari nuqtai-nazardan olib qarash, tabiatni muhofaza qilish amaliyotini – ekologik gumanizm hodisasini XXI asrda globallashuv sur'atlarini, texnologik taraqqiyot va demografik jarayonlarni inobatga olgan holda yangicha talqin qilishni taqozo qiladi. Shuning uchun O'zbekiston Ekologik partiyasi Dasturida: “inson hamda uning manfaatlari himoyasi, birinchi navbatda, sog'lom va musaffo atrof-muhitga ega bo'lish huquqini ta'minlash amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning o'zagini tashkil etgan zamonaviy O'zbekiston uchun zarur bo'lgan atrof tabiiy muhitni asrab avaylashni va uni sog'lomlashtirishni yanada dolzarb qilib qo'ydi”, deb bu institutning gumanistik xarakteri alohida qayd etilgan. [<http://eco.uz/uz/kutubkhona/dasturij-uzhzhatlar/12-zbekiston-ekologik-arakati-dasturi>]

Oltinchidan, bu borada xalqaro tajribadagi ilg'or mexanizmlarni qo'llash va halqaro tashkilotlar bilan samarali hamkorlik olib borish taqozo etiladi.

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini qayta tashkil etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi O'zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi etib qayta tashkil qilindi. Davlat ekologiya qo'mitasining asosiy vazifa va funksiyalari – ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish ishlarini muvofiqlashtirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklash sohasida davlat boshqaruvini amalga oshirish, resurslarni tejash borasida chora-tadbirlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda idoralararo hamkorlikni ta'minlashdan iborat.

O'zbekiston atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi sohasida butunjahon deklaratsiyalari, konvensiyalari va BMTning boshqa bitimlarida aks etgan vazifalarni amaliyotga

tatbiq etish bilan bir qatorda global tabiat muhofazasi siyosatining ham faol ishtirokchisiga aylandi. Barqaror rivojlanish sohasidagi xalqaro huquq me'yorlariga amal qilingan holda, shuningdek, Konstitutsiyaning nizom va asosiy qat'iyat(prinsip)laridan kelib chiqib, ekologiya va atrof-muhit muhofazasi sohasida qonunchilik islohoti o'tkazildi. Unda jahon standartlariga mos keladigan yangi qonunchilik hujjatlari qabul qilindi, mavjudlari esa takomillashtirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi farmoni, «O'zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi faoliyatini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori qabul qilindi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish, bioxilma-xillikni asrab-avaylash, ozon qatlamini yemiruvchi moddalardan voz kechish bo'yicha, shuningdek, iqlim o'zgarishi sohasida ham ilk tashabbusga ega muhim ahamiyatga molik dasturlar qabul qilinib, amaliyotga tatbiq etilmoqda. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi bilan birgalikda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, soha qonunchiligini takomillashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda aholining bu boradagi madaniyatini yuksaltirish bo'yicha harakatlar dasturi tasdiqlandi. Shu asosda ekologiya hamda atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi hujjatlarni takomillashtirish, aholi ekologik madaniyatini yuksaltirish hamda atrof-muhitni muhofaza qilishda ular faolligini kuchaytirish, sohaga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, jamoatchilik ekologik nazorati tizimini rivojlantirish, jamoatchi nazoratchilarni o'qitish va ular malakasini oshirish, chiqindilar bilan bog'liq muammolarni hal etish bo'yicha bir qator samarali ishlar olib borilmoqda. [Tilavov O'. Global barqaror taraqqiyot tizimida ekologik partiyalar faoliyatini takomillashtirish strategiyasi. Monografiya. Rennesans, Toshkent 2021 B.88]

2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlari profilaktikasi, ularni aniqlash va oldini olishning samarali mexanizmlarini joriy etish, respublika aholi punktlarining sanitariya va ekologik holati uchun davlat organlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar rahbarlari va fuqarolarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish, shuningdek, barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarga erishishni ta'minlash maqsadida katta ishlarni amalga oshirish rejalashtirilgan. O'zbekistonda jamiyatni demokratlashtirish va tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonunchilik tobora takomillashtirilib, buning natijasida ushbu sohadagi xalqaro hamkorlik uyg'unlashib, jamoatchilikning ekologik muammolarga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda. Yildan-yilga nodavlat jamoat ekologik tashkilotlari tarmoqlari kengaymoqda. Ular aholi orasida ekologik tafakkurni shakllantirish hamda yovvoyi tabiatni saqlab qolish masalalari borasida davlat muassasalari bilan faol hamkorlik qilmoqda.

So'nggi vaqtlarda OAVda ham ekologiya muammolarini yoritishga qiziqishi ortib bormoqda. Buni 1995-yilda O'zbekiston ekologik byulletenining ilk soni chop etilishi va ekologik yangiliklarga bo'lgan o'sib borayotgan ehtiyojni to'laroq qondirish hamda jamoatchilikning mavjud va yuzaga kelayotgan ekologik muammolar borasidagi xabardorligini oshirish maqsadida ekologik nashrlar bilan shug'ullanuvchi "Chinor ENK" kompaniyasini vujudga kelishi bilan ham asoslash mumkin.

"O'quvchilarni O'zbekistonda ekologiya sohasida yuz berayotgan so'nggi yangilik va voqealardan o'quvchilarni tezkor xabardor qilib borish maqsadida "Chinor ENK" veb-portali (www.ekonews.uz)ni ishga tushirdi. Ushbu saytdan o'quvchilar turli mavzularga oid, jumladan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari (www.energy.ekonews.uz), chiqindilarni qayta ishlash (www.waste.uz) hamda ekologik ta'lim (www.ekomaktab.uz) haqidagi xabar va yangiliklarni topishlari mumkin. ekolog.uz, ekobarqaror.uz, sreda.uz, eko.uz, uznature.uz, ecosan.uz, obod.uz saytlari – O'zbekistondagi ekologiya mavzusida faoliyat yurituvchi onlayn OAVning qisqacha ro'yxati shundan iborat. Onlayn OAV oldida turgan dolzarb vazifa ekologiya hamda barqaror rivojlanish mavzusidagi ruknlarni, tele, va radiodasturlarni ko'paytirishdan iborat.[Nargis

Qosimova, Qosimova N. Global iqlim o'zgarishi va jurnalistika. Toshkent., "Turon-iqbol", 2016 y.]

Bu yil BMT tomondan ta'sis etilgan Butunjahon atrof-muhit kunining 50 yilligi nishonlanadi. O'tgan yillar mobaynida Butun jahon atrof-muhiti kuni ekologik xabardorlikni oshirish va ekologik harakatni rag'batlantirish uchun global platformaga aylandi. Bugun dunyo bo'ylab millionlab kishilar turli tadbir va aksiyalarda ishtirok etishmoqda. Tabiatga, atrof-muhitga axloqiy munosabatni shakllantirishga, shuningdek, yoshlar o'rtasida ekologik axloqiy fikrlashni rivojlantirishda jamoatchilik hamkorligini, ekologik xavfsizlik manfaatlari nuqtai nazaridan ishlab chiqarishni texnik va texnologik takomillashtirish uning barqaror rivojlanishini saqlash va mustahkamlashning zaruriy shartidir.

BIBLIOGRAFIYA

8. Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. //Халқ сўзи. 2016 йил 8 декабрь.

9. <http://eco.uz/uz/kutubkhona/dasturij-uzhzhatlar/12-zbekiston-ekologik-xarakati-dasturi>

10. Тилавов Ў. Глобал барқарор тараққиёт тизимида экологик партиялар фаолиятини такомиллаштириш стратегияси. Монография. Rennesans, Тошкент: 2021.

11. Қосимова Н. Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика. Тошкент., "Turon-iqbol", 2016 й.

UDK 6 1-37,5

Alikulov Xusniddin Akbarovich

Tadqiqotchi

O'zbekiston milliy universiteti

E-mail: husniddinbest@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6887-2470>

O'ZBEKISTON SHAROITIDA EKOLOGIK XAVFLARNI BOSHQARISH METODOLOGIYASINI OPTIMALLASHTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya: maqolada O'zbekiston sharoitida ekologik xavflarni boshqarish metodologiyasini optimallashtirishning konseptual asoslari tahlil qilingan. O'zbekistonda ekologik xavfsizlik sohasidagi milliy siyosatning asosiy yo'nalishlari, ekologik vaziyatni barqarorlashtirishning institutsional tizimi ijtimoiy-falsafiy kontekstda yoritilgan. Ekologik xavflarni aniqlash va baholashning tashkiliy, funksional jihatlarini turli ilmiy-tadqiqot usullar orqali tahlil etilgan. Ekologik xavflarni boshqarish yo'nalishida xulosa va takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: ekologik xavf, ekologik xavflarni boshqarish, ichki va tashqi ekologik xavflar, identifikatsiyalash vositalari, "yashil" iqtisodiyot, ekologik xavflarni aniqlash va baholash, ekologik xavflarni boshqarish metodologiyasi.

УДК 6 1-37,5

Аликулов Хусниддин Акбарович

Исследователь

Национальный университет Узбекистана

E-mail: husniddinbest@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6887-2470>

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОПТИМИЗАЦИИ МЕТОДОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ РИСКАМИ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: в статье анализируются концептуальные основы оптимизации методологии управления экологическими рисками в условиях Узбекистана. В социально-философском контексте освещены основные направления государственной политики в области экологической безопасности Узбекистана, институциональная система